

STREDOEURÓPSKY ROZMER FORMOVANIA POLITICKÝCH NÁZOROV ERAZMA ROTTERDAMSKÉHO

Imrich Nagy

(Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici)

Erazmus Rotterdamský je v našom kultúrnom prostredí tým príslovecným „známym neznámym“.¹ Patril medzi azda najplodnejších autorov humanizmu. Slovo v jeho písanej a tlačenej podobe používal od vyjadrenia svojich intímnych pocitov, cez poznávanie a šírenie antickej múdrosti, teologické a filozofické dišputy až po verejné apely adresované najmocnejším, resp. najvplyvnejším mužom svojej doby. Napriek tomuto mnohostrannému záberu Erazmovho diela sa dnes najrozšírenejším, najčastejšie prekladaným a ergo aj najvydávaným dielkom stalo jeho *Moriae encomium*, čiže *Chvála bláznivosti*, ktoré však rozhodne nemôže byť chápané oným *pars pro toto* vytvárajúcim a saturujúcim našu predstavu o charaktere Erazmovho diela.² Napriek tomu je to dodnes jediný existujúci v slovenčine publikovaný preklad kompaktného Erazmovho spisu.³ Český kultúrny okruh nám ponúka aspoň čiastočne plastickejší pohľad na Erazmovo dielo existenciou ďalších prekladov z jeho diela⁴ a aj obsiahlejšou historicko-biografickou štúdiou doplnenou takisto prekladmi jeho diel.⁵ Cenným

¹ Takto charakterizuje Erazma aj z pohľadu maďarského kultúrneho prostredia BOROS, László: Rotterdami Erasmus. In *Műhely*, roč. 14, 1991, č. 1, s. 34–40. V podobnom zmysle sa vyjadril aj asi najznámejší Erazmov biografista – J. Huizinga, ktorý Erazma radí medzi tých veľikánov, ktorí sa už viac nečítajú a známe je iba ich meno. HUIZINGA, Johann. *Erasmus and the Age of Reformation*. New York: Harper Torchbooks, 1957, s. 188.

² Je to tendencia, ktorá prevláda aj v slovenskom kultúrnom prostredí. Slovenský preklad Erazmovho *Moriae encomium* (publikovaný najskôr v antológii filozofického myslenia) vyšiel spolu s esejou S. Zweiga pod názvom *Triumf a tragika bláznivosti*. Z lat. a nem. orig. prel. O. Gajdošová Toscanová, E. Hlaváčková. 1. vydanie. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1985, 296 s.

³ Okrem drobnejších kontextuálnych zmienok a citácií Erazma treba ešte upozorniť na slovenský preklad 5 Erazmových listov adresovaných Jánovi Antoninovi z Košíc (ŠKOVIERA, Daniel. *Ján Antoninus z Košíc a Erazmus Rotterdamský vo svetle korešpondencie*. In *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka*. (Edd. NOVACKÁ, M. – [HAMADA, M.]) Bratislava: Tatran, 1986, s. 31–62.). Na Slovensku v roku 2002 vyšla žiaľ iba v maďarskom preklade aj Erazmova laudácia na lekárske povolanie (*Encomium artis medicae*, prvýkrát vyšlo u Th. Martensa v Antverpách v roku 1518 v konvolúte s ďalším Erazmovým dielkom *Querela pacis*) pod názvom ERASMUS. *Az orvostudomány dicsérete* In *Kétarcú orvostudomány*. Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta MAGYAR, László András. Pozsony: Kalligram, 2002, 90 s.

⁴ Napr. výber z Erasmových *Colloquia familiaria*: ERASMUS, Rotterdamský. *Důvěrné rozhovory*. Z lat. přel. a úv. pozn. nap. Jaroslav Dvořáček. Praha: Votobia, 1999, 113 s.

⁵ SVATOŠ, Michal – SVATOŠ, Martin. *Živá tvář Erasma Rotterdamského*. Praha: Vyšehrad, 1985, 384 s.; Na okraj dodávame, že čiastočná popularizácia postavy Erazma Rotterdamského bola umožnená aj v časoch zostrenej ideologickej cenzúry, keď takúto obmedzenú publicitu

príspevkom k erazmovským štúdiám je aj česko-latinská bilingva Erazmovho polemického spisu namiereného proti M. Lutherovi *De libero arbitrio* publikovaná spolu s obsiahlou štúdiou k Erazmovej role v reformačnom hnutí, ktorú vydalo nakladateľstvo Oikoymenh v rámci svojej edičnej rady *Knihovna renesančného myšlení*.⁶ Pre porovnanie sa pozrime na situáciu erazmovských prekladov v Maďarsku. Východisková situácia tu bola obdobná, ako na Slovensku. Zlom nastal až v posledných rokoch, keď v krátkom slede začali vychádzať preklady Erazmových diel (v prípade *Enchiridion militis Christiani* boli dokonca súčasne publikované dva rôzne preklady!), takže momentálne disponujú najbohatšou erazmovskou knižnicou v domácom jazyku z týchto troch stredoeurópskych štátov.⁷

Dôležité miesto v Erazmovej tvorbe zaujímajú spisy s politickým námetom, v ktorých sa tento vplyvný predstaviteľ zaalpského humanizmu prvej tretiny 16. storočia vyjadruje, resp. reaguje na reálne historické udalosti svojej doby, ktoré determinujú predovšetkým dva vojnové konflikty, a to konflikt Habsburgovcov a francúzskeho kráľovského rodu z Valois, ktorý sa v užšom zmysle viedol kvôli dynastickým sporom o italské územia, v širšom kontexte však išlo o boj o hegemoniu v európskej politike; druhým konfliktom bol boj proti tureckej invázii do Európy. Erasmus jednoznačne odsudzuje charakter toho prvého konfliktu, o ktorom správne usudzuje, že podmieňuje aj vývin konfliktu druhého. Erasmus pacifizmus je antimilitaristický, nie však kvietistický, či defetistický. V prvom pláne požaduje mier medzi európskymi (kresťanskými) štátmi a ich spojenectvo, ktoré by bolo dostatočnou hrádzou pre zastavenie tureckého postupu. Vojnu proti Turkom pripúšťa až v druhom pláne – ako krajné riešenie, keď už boli využité všetky možnosti na mierové riešenie.

Práve tento Erasmus pacifizmus môžeme pokladať za najpraktickejší rozmer jeho politickej koncepcie, ktorým navrhoval riešenie pre daný čas a daný

---

dosiahli najmä Erazmove pacifistické, ale aj pedagogické myšlienky: ERASMUS, Rotterdamus. *Hlasateľ humanistických a mírových myšlienok*. Praha: SPN, 1958, 114 s.

⁶ ERASMUS, Rotterdamský. *O svobodné vůli – De libero arbitrio*. Úvodní studii napsal a poznámkami opatřil David SANETRŇÍK. Přeložila Karla KORTEOVÁ. Praha: Oikoymenh, 2006, 280 s.

⁷ ERASMUS, Rotterdami. *A balgaság dícsérete*. Preklad a poznámky: KARDOS Tibor. M. Helikon, 1958, Budapest: Kossuth Ny., 190 s.

ERASMUS, Rotterdami. *Nyájas beszélgetések*. Preklad a poznámky: KOMOR Ilona, TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre, Budapest: M. Helikon, 1967, 207 s.

ERASMUS, Rotterdami. *A keresztény fejedelem neveltetése*. Preklad a poznámky: CSONKA Ferenc, BARLAY Ö. Szabolcs. Budapest: Európa, 1987, 160 s.

ERASMUS, Rotterdami. *Krisztus fegyverzetében avagy Az üdvösségre vezető élet szabályainak kalauza*. Preklad a poznámky: BABICS Zsófia. Budapest: Szt. István Társ., 2000, 186 s.

ERASMUS, Rotterdami. *Kézikönyv Krisztus katonájának*. Preklad a poznámky: HEIDL György. Budapest: Paulus Hungarus, 2000, 258 s.

ERASMUS, Rotterdami. *A szabad döntésről*. Preklad a poznámky: ROKAY Zoltán. Budapest: Jel, cop., 2004, 177 s.

ERASMUS, Rotterdami. *A keresztény özvegy Máriához, Magyarország és Csehország egykori messze földön ismert királynéjához, Károly császár és Ferdinánd király nővéréhez*. Preklad a poznámky: BABICS Zsófia. Budapest: Jel, cop., 2004, 132 s.

priestor. V presadzovaní tejto idey do politickej praxe vtedajšej Európy sa konečne Erasmus ukázal byť aktívny ako v ničom inom. Myšlienka mieru a odsudzovania vojnového ničenia a zabíjania sa objavuje nielen v množstve jeho diel, ale aj vo významnej časti korešpondencie, najmä s vladármi a politikmi. Erazmov vyhranený pacifizmus sa súčasne javí byť aj najproblematickejšou a najspornejšou časťou jeho politických úvah: „*Konečne, ak by si svoje kráľovstvo nedokázal uchrániť inak, než porušením spravodlivosti, preliatím veľkého množstva ľudskej krvi, veľkým poškodením viery: potom sa toho radšej vzdaj a prenehaj to času.*“⁸ Erazmov pacifizmus, ktorý má svoje korene v antickej spisbe, podotýkame, že nielen v kresťanských prameňoch, ale taktiež aj v autoroch profánnych (predovšetkým v stoickej filozofii), nebol nemennou konštantou. Politický vývoj v Európe musel nevyhnutne ovplyvňovať aj názorový vývin jednotlivca.

Po páde Konštantinopolu v roku 1453 začína byť turecký problém problémom celoeurópskym. Veľmi jasne si to uvedomujú práve humanisti, ktorí už od 15. storočia začínajú vo svojich spisoch upozorňovať na jeho naliehavosť a potrebu riešenia v celoeurópskom kontexte. To isté platí aj na Erazmovu tvorbu: tak, ako je pacifistický princíp nerozlučne spätý s Erazmovými politickými názormi, je turecká otázka, konkrétne však otázka (podoba) obrannej vojny kresťanskej Európy proti expanzii Osmanskej ríše nerozlučne spätá s vývinom či, lepšie povedané, s modifikovaním Erazmovho pacifizmu. Vedno s postupom Turkov pri svojej expanzii na západ sa táto otázka postupne stáva ústrednou témou Erazmových politických úvah a apelov.

Kým v jeho spisoch z obdobia rokov 1510 – 1520 je turecká hrozba prítomná ako latentná hrozba, ktorá má poslúžiť ako apel pre nastolenie jednoty a svornosti všetkých kresťanov, kresťanských štátov a kresťanských vladárov, čo má byť, podľa Erazmových predstáv, aj tou najúčinnnejšou zbraňou proti postupu Turkov, v dvadsiatych rokoch 16. storočia sa z tureckej hrozby stáva turecká realita, ktorá sa po Balkáne a východnom Stredomorí teraz už imanentne dotýka aj strednej Európy – Uhorska a následne aj habsburského panstva. Tento fakt sa príznačne odzrkadľuje aj v Erazmových spisoch: popri otázkach reformácie sa druhou hlavnou témou Erazmových úvah stáva podoba vojny proti Turkom.⁹

⁸ ERASMUS, Roterodamus. *Institutio principis Christiani*. In *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami*. Vol. IV. Amsterdam: North Holland publishing company, 1974, s. 148. Tieto slová adresuje Erasmus svojmu ideálnemu kresťanskému vladárovi, ale takáto formulácia sa nachádza už aj v dedikačnom liste k tomuto dielku adresovanom princovi Karolovi: „...radšej sa vzdaj nejakej časti svojej ríše, než aby si ju ďalej rozširoval výbojmi.“ ERASMUS, ref. 8, s. 134.

⁹ M. Cytowska rozlišuje u Erazma tri etapy vývoja jeho názorov na boj proti Turkom: 1. morálna obroda, ktorá by zabezpečila jednotu celého kresťanského sveta (konflikty medzi kresťanmi prospievajú iba nepriateľom kresťanstva); 2. potreba priviesť ich ku kresťanskej viere (ukázať im príklad a modlitbou poukázať na ozajstnosť kresťanskej viery); 3. v prípade, ak sa prvé dva body nebudú dať zrealizovať, v prípade beznádeje sa treba uchýliť k zbraniam – aj vtedy však treba mať za cieľ čo najviac minimalizovať jej krutosť. CYTOWSKA, Maria. *Erasme et les Turcs*. In *EOS*, 1974, roč. 62, s. 315.

Vráťme sa však na začiatok vývoja Erazmových názorov na vojnu proti Turkom. Pars pro toto tu môžeme odkázať na Erazmov list pápežovi Levovi X.¹⁰ Erazmus je tu ešte naplnený optimizmom na možný mier všetkých znepriatelených monarchov pod záštitou nového pápeža a kresťanskej svornosti. Tento jeho optimizmus je však už v roku 1518 vystriedaný sklamaním až zatrpknutosťou: „Pápež a vladári hrajú stále nové komédie, keď teraz predstierajú vojnu proti Turkom, hoci im ide o celkom iné. Je to vrchol svojvôle a nehanebnosti.“¹¹ Tieto svoje pocity rozhorčenia s veľkou úprimnosťou rozvádza aj v liste svojmu priateľovi Tomášovi Moreovi. Keďže obaja humanisti cítia na tej istej strune, nepopierateľne v Erazmových slovách cítia nielen hnev, ale aj iróniu: „Pápež a niekoľko vladárov hrajú nové komédie, keď predstierajú strašnú vojnu proti Turkom. Ó, úbohí Turci! Nepočíňajme si tak strašne zúriivo, kresťania!“¹² V podobnom duchu spoly vážne, spoly s iróniou vykresľuje aj dopad plánovanej protitureckej vojny na ženy – manželky.¹³

Pocit sklamaní u Erazma však už o pol roka neskôr vystrieda opäť jeho aktivity. S novým prístupom k tureckému problému prichádza v pozoruhodnom liste P. Volzovi, ktorý mu adresuje pri príležitosti nového vydania *Enchiridion militis Christiani*.¹⁴ V prvom rade Erazmus konštatuje, že na základe novej diplomatickej iniciatívy padlo rozhodnutie o vojne proti Turkom.¹⁵ Nevedno, či poučený predchádzajúcimi skúsenosťami ostáva už oprávnené skeptický k obdobným uzneseniam, ktoré sa pomaly stávajú akýmiśi *topoi* jazyka diplomacie v tom čase, no faktom ostáva, že voči tomuto najnovšiemu rozhodnutiu o vojne vystupuje už rezignovane: „Chystá sa už vojna proti Turkom, o ktorej sa rozhodlo na základe istej porady; treba sa modliť, aby sa využila nie pre zopár jednotlivcov, ale pre verejné dobro pre všetkých.“¹⁶ Napriek tomuto konštatovaniu Erazmus vojnu nevíta a neschvaľuje, je ochotný ju iba strpieť, aj to však jedine v krajnom prípade a pri presne stanovených

¹⁰ List č. 335. ALLEN, P. S. *Opvs epistolarvm Des. Erasmi Roterodami*. Tom. II. 1514–1517. Oxonii: In Typographeo Clarendoniano, 1910, s. 79–90.

¹¹ List č. 775 z 22. 2. 1518 adresovaný J. Sixtinovi. ALLEN, P. S. *Opvs epistolarvm Des. Erasmi Roterodami*. Tom. III. 1517–1519. Oxonii: In Typographeo Clarendoniano, 1913, s. 217.

¹² List č. 785 datovaný 5. 3. 1518 v Lovani. ALLEN, ref. 11, s. 239.

¹³ Erazmus tu vlastne reaguje na výzvu ku križiackej výprave proti Turkom, ktorá bola zostavená v Ríme 16. 11. 1517. Jej text zasiela v prílohe svojho listu aj Moreovi. Práve jej usmernenia ohľadom pravidiel, ktorých sa majú pridrižovať manželky vojakov, si tu Erazmus berie na paškál: „Týka sa to aj manželiek. Všetci manželia, mladší 40 rokov a starší 26 rokov, sú nútení sa chopiť zbrani. Medzitým pápež manželkám, ktorých manželia sú preč vo vojne, bráni sa doma oddávať pôžitkom: nesmú sa skrášľovať, obliekať sa do hodvábu, zdobiť sa drahokamami či sa líčiť, nesmú piť ani víno a postiť sa musia každý druhý deň, len aby Boh viac prial ich manželom v takej krutej vojne. Dokonca aj v prípade tých mužov, ktorých nevyhnutné úlohy pripútajú k domu, musia manželky dodržiavať tie isté pravidlá, ako keby boli odišli do vojny: spia v tej istej izbe, ale na oddelených posteliach a ani božtek si nemôžu dať, kým sa táto hrozná vojna s Kristovou priazňou neskončí.“ ALLEN, ref. 11, s. 239.

¹⁴ List č. 858 datovaný 14. augusta 1518 v Bazileji. ALLEN, ref. 11, s. 361–377.

¹⁵ Jeden z bodov Londýnskej zmluvy z roku 1518.

¹⁶ ALLEN, ref. 11, s. 364.

prioritách: „*Ak niekde vypukne vojna, pápeži sa musia usilovať, aby sa veci buď urovnali bez krviprelievania, alebo, ak to nie je možné, ako je to v prípade niektorých nepokojov, konali určite tak, aby sa viedla čo najmenej krvavo a aby sa nerozšírila do ďaleka.*“¹⁷ Viac-menej tu teda opakuje svoje zásady k vedeniu vojen, ktoré sa zatiaľ v priebehu rokov nijakým spôsobom výraznejšie nezmenili. Čo sa však zmenilo, je jeho postoj k obrane proti Turkom.

Namiesto svojho tradičného projektu pasívneho odporu, spočívajúceho iba vo vytvorení jednotnej aliancie kresťanských štátov, nám tu predostiera projekt ich kristianizácie, či skôr evanjelizácie (lebo ich považuje za *polokresťanov*): „*Najúčinnnejším spôsobom podmanenia si Turkov by bolo, ak by spozorovali, že v nás žiari to, čo učil a vyjadril Kristus; ak by cítili, že nedychtíme po ich moci, neprahneme po ich zlate, nechceme ich majetky, ale že okrem ich spásy a Kristovej slávy nám nejde o nič iné. Toto je tá pravá teológia, skutočná, činná, ktorá už raz pýchu filozofov a neporaziteľné žezlo vladárov podriadila Kristovi. Pritom, ak toto budeme robiť, pri nás bude stáť aj Kristus.*“¹⁸ V opačnom prípade hrozí vskutku poturčenie kresťanov: „*Lebo ak nášmu úsiliu bude chýbať duševná sila, potom sa rýchlejšie my zdegenerujeme na úroveň Turkov, ako sa nám podarí Turkov pritiahnúť na našu stranu.*“¹⁹ Erazmus v tejto súvislosti musí otvorene vystúpiť aj na obranu svojich názorov, ktoré niektoré cirkevné kruhy označujú priam za heretické: „*Ak by niekto odrádzal od vojen, ktoré už niekoľko storočí vedieme za zanedbateľné veci viac ako pohansky, je sykofantmi hneď označený, že súhlasí s tými, ktorí zastávajú názor, že kresťania nesmú viesť žiadnu vojnu. Autorov tohto názoru sme totiž označili za heretikov, pretože už ani neviem ktorý pápež vojnu údajne schvaľoval.*“²⁰ Naopak, *karhaný nie je ten, kto v rozpore s učením Krista a apoštolov trúbi vojsku do vojny z akýchkoľvek dôvodov. Ak niekto správne pripomína, že je apoštolské priviesť Turkov k viere skôr Kristovými bojovníkmi ako zbraňami, je hneď upodozrievaný, ako keby donášal Turkom, že, ak zaútočia na kresťanov, títo sa nebudú nijako brániť.*“²¹

Erazmus je presvedčený, že organizovanie vojny proti Turkom nemôže byť iniciované pápežom, ani cirkevnými osobami. Práve osoba cisára Karola V. bola v jeho úvahách tou najpovolanejšou k tejto úlohe rovnako, ako ju považoval najpovolanejšou aj v otázkach riešenia reformačnej schizmy. Namiesto toho však s trpkosťou vidí, že jeho cisár je zahľtený jediným problémom, a tým je vojna s Francúzskom. Tu niekde treba hľadať dôvody, pre ktoré sa Erazmova pozornosť v medzinárodno-politických otázkach presúva od Karola V. na

¹⁷ ALLEN, ref. 11, s. 368.

¹⁸ ALLEN, ref. 11, s. 364–365.

¹⁹ ALLEN, ref. 11, s. 365.

²⁰ Bolo to hneď viaceri pápežov: Lev IV. (847–855) vyhlásil, že ktokoľvek, kto zomrie pri obrane kresťanstva, si zasluhuje spásu; Mikuláš I. (858–867) povolil exkomunikovaným vykúpiť sa zo svojich hriechov bojom proti pohanom; Ján VIII. (872–882) potvrdil, že tí, ktorí padnú vo svätej vojne budú patriť medzi martýrov a napokon Lev X. v roku 1516 vydáva bulu: *Bula absolutionis Concilii Laterani cum decreto expeditionis in Turcas*. CYTOWSKA, ref. 9, s. 313.

²¹ ALLEN, ref. 11, s. 371.

stredoeurópsky priestor a stredoeurópskych vladárov, ktorí sú bezprostredne konfrontovaní nielen s tureckou hrozbou, ale už aj s tureckou vojnou: „*S veľkým úsilím tu pripravujeme vojnu proti Francúzom. Pápež sa celý rozhnevaný na starých priateľov spojil s nami. Azatiaľ Turek plieni Uhorsko svojimi zbraňami.*“²²

S veľkou obavou sledoval najmä fakt, že Turci sa stávajú mocenským činiteľom, s ktorým jednotlivé znepriatelené strany začínajú vážne kalkulovať pri svojich diplomatických a vojenských ofenzívach. S týmto varovaním sa v roku 1526 obracia aj na francúzskeho kráľa, aby ho vyzval k akceptovaniu mieru, hoci bol zjednaný nespravodlivo a nerovnoprávne.²³ Cena mieru zaručujúceho jednotu kresťanskej Európy v boji proti Turkom je totižto nevyčísliteľná: „*Ak kresťanských monarchov spojí pevná svornosť, Turci budú menej opovážliví a budú prinútení akceptovať daný stav, keď teraz raz jednému, raz druhému kráľovi lichotia, len aby z toho získali nejaký ošoh a sú mocní jedine kvôli vašej nesvornosti.*“²⁴ Ešte v tom roku však mohol s nemou bolesťou sledovať, ako sa jeho najčernejšie predpovede naplňajú, ako *najkresťanskejší kráľ* i samotný pápež dokážu ticho podporovať turecký útok na kresťanské Uhorsko.²⁵

Niet pochyb, že práve páľčivé problémy protitureckej vojny pritiahli Erazmov záujem aj k Uhorsku. Postupne nadväzuje čoraz širšie a živšie kontakty s kruhom uhorských humanistických vzdelancov.²⁶ Práve v korešpondencii

²² Takto lakonicky Erasmus glosuje situáciu v Európe vo svojom liste adresovanom Williamovi Warhamovi z 23. 8. 1521. (List č. 1228). ALLEN, P. S. *Opvs epistolarvm Des. Erasmi Roterodami*. Tom. IV. 1519–1521. Oxonii: In Typographeo Clarendoniano, 1922, s. 568–569.

²³ Ide o Madridskú zmluvu uzavretú medzi Karolom V. a Františkom I. po tom, čo Francúzi utrpeli v roku 1525 porážku pri Pavii a František I. padol do zajatia. František, ktorý bol k prijatiu jej podmienok prinútený týmito okolnosťami, sa v nej zaviazal, že sa vzdá všetkých nárokov na Neapolsko, Miláno aj Janov a uzná zvrchovanosť cisára vo Flámsku. Už v nasledujúcom roku však pápež Klement VII. zbavil Františka prísahy, ktorú vtedy zložil. Vedno spolu aj s Benátkami a Florenciou vytvorili Ligu z Cognacu namierenú proti cisárovi Karolovi V. Pozri: MACKENNEY, Richard. *Dějiny Evropy šestnáctého století*. Prekl. Martin Hořák, Martin Žemla a Eva Křístková. Praha: Vyšehrad, 2001, s. 256.

²⁴ List č. 1722 datovaný 16. 6. 1526. ALLEN, P. S. *Opvs epistolarvm Des. Erasmi Roterodami*. Tom. VI. 1525–1527. Oxonii: In Typographeo Clarendoniano, 1926, s. 361.

²⁵ František I. sa skontaktoval so Sülejmanom prostredníctvom chorvátskeho grófa Jána Frangepána a požiadal ho o útok na Habsburgovcov. Ten bol v zásade možný v dvoch smeroch – Turci mohli zaútočiť v západnom Stredomorí, resp. cez Uhorsko na Rakúsko. Tá prvá možnosť bola riskantnejšia, pri tej druhej stálo v ceste Uhorsko. Pozri: KUBINYI, András. A Jagelló-kori Magyarországnak történetének vázlat. In *Századok*, 1994, č. 2, s. 370. V skutočnosti situácia na uhorsko-tureckom pohraničí, ako aj vnútorná kríza uhorského štátu jasne predurčili vývoj, ktorý smeroval k Moháčskej porážke. Porovnaj: KOPČAN, Vojtech. *Turecké nebezpečenstvo a Slovensko*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1986, s. 23–24.

²⁶ Trencsényi–Waldapfel pokladá za prvého a najstaršieho Erazmovho žiaka v Uhorsku Jakuba Pisona, keďže počiatky ich priateľstva datuje ešte do čias Erazmovho pobytu v Ríme v roku 1509, kde sa zoznámili. TRENCSENYI – WALDAPFEL, Imre. *Érasme en Hongrie: Les efforts politiques d'Érasme en Hongrie*. Tirage à part de la „Nouvelle Revue de Hongrie“ (septembre 1942). Budapest: Société de la Nouvelle Revue de Hongrie, 1942, s. 3. Práve Piso sa na základe odporúčania poľského kráľa Žigmunda Jagelovského stáva vychovávateľom

Erazma so svojimi stredoeurópskymi priateľmi sa pravidelne objavujú správy o tureckej hrozbe – Erasmus je evidentne aj vďaka nim veľmi dobre informovaný. Už v liste Jakubovi Pisonovi datovanom 9. septembra 1526 síce veľmi stručne, no pritom mimoriadne veľavravne reaguje na chýr o moháčskej porážke: „*Žialim, že Váš štát bol rozvrátený, preto som taký stručný.*“²⁷ Porážka mala fatálne dôsledky nielen pre samotné Uhorsko, ale výrazne skomplikovala aj medzinárodné vzťahy. V dôsledku nešťastnej smrti uhorského a českého kráľa Ľudovíta II. si na uprázdnené tróny uplatnil svoj dynastický nárok Ferdinand Habsburský.²⁸ V Uhorsku však situáciu zneprehľadnilo objavenie sa protikandidáta – Jána Zápoľského, ktorého podporila časť šľachty. Navyše uhorský problém, napriek bezprostrednému stiahnutiu sa vojsk Sülejmana Nádherného po víťazstve pri Moháči, ostal trvalo previazaný aj s tureckým problémom. Erasmus vo svojej korešpondencii toto veľmi intenzívne vnímal, keďže to významným spôsobom oslabovalo možnosti vytvorenia jednotnej hrádze proti tureckej agresii. Odrážalo sa to aj v jeho liste poľskému kráľovi Žigmundovi Jagelovskému datovanom 15. mája 1527.²⁹

Práve poľského kráľa Žigmunda môžeme pokladať za prívrženca *erazmianizmu*³⁰ na najvyššej úrovni – s pápežským súhlasom zaviedol „erazmovské“ reformy do poľskej cirkvi, dodržiaval neutralitu v európskych konfliktoch a pokiaľ mohol, robil v nich prostredníka. V tomto duchu sa v roku 1527 pokúsil intervenovať prostredníctvom svojho kancelára Krištofa Šidlovického aj v spomínanom uhorskom spore medzi Ferdinandom Habsburským a Jánom Zápoľským a predísť tak vojne. Pre Ferdinanda to bola

---

nastávajúceho uhorského kráľa Ľudovíta II. Je zrejmé, že Piso sa vo svojich pedagogických zásadách riadil Erazmovým manuálom na výchovu vladára – *Institutio principis Christiani*. Keď sa Ľudovít oženil so 16-ročnou Máriou, sestrou Karola V. a Ferdinanda, Piso ich začal vzdelávať oboch. V roku 1522 už Piso informuje Erazma, že mladý Ľudovít si hlboko váži Erazmove názory, že tento rešpekt zdieľa aj jeho žena – kráľovná Mária Habsburská a že Erazmov list adresovaný Pisonovi bol prijatý s veľkým entuziazmom celým dvorom. TRENCSENYI – WALDAPFEL, ref. 26, s. 3.

Do kruhu uhorských a poľských erazmistov samozrejme patrili aj ďalšie viac a menej vplyvné osoby: lekár Ján Antoninus Košický, bratia Turzovci, spovedník kráľovnej Márie Habsburskej Ján Henkel, radca a kancelár Márie Habsburskej, neskôr ostrihomský arcibiskup Mikuláš Oláh, biskup z Przemyslu Andrej Krický, poľský kancelár Krištof Šidlovický, poľský vicenkancляр Peter Tomický.

²⁷ List č. 1754. ALLEN, P. S. *Opvs epistolarvm Des. Erasmi Roterodami*. Tom. VI. 1525–1527. Oxonii: In Typographeo Clarendoniano, 1926, s. 416.

²⁸ Ferdinand už vo svojom kondolenčnom liste kráľovnej Márii Habsburskej, svojej sestre, hovorí, že uhorský trón pokladá za svoje oprávnené dedičstvo na základe mierových zmlúv a sobášov medzi Habsburgovcami a Jagelovcami, ktoré boli uzavreté v rokoch 1506 a 1511. VÁRKONYI, R. Ágnes. Erasmus és tanítványai Közép-Európában. Alternatívák Mohács után. 1526–1556. In *Műhely*, 1993, roč. 16, č. 2, s. 45.

²⁹ List č. 1817. ALLEN, P. S. *Opvs epistolarvm Des. Erasmi Roterodami*. Tom. VII. 1527–1528. Oxonii: In Typographeo Clarendoniano, 1928, s. 59–65.

³⁰ Pod pojmom *erazmianizmus* vo všeobecnosti rozumieme cirkevnú reformu obhajovanú v *Enchiridion militis Christiani* kombinovanú s humanistickým postojom voči spoločnosti a vzdelávaniu. FALUDY, George. *Erasmus of Rotterdam*. London: Eyre & Spottiswoode, 1970, s. 170.

najmä výhodná zámienka ako získať dlhší čas na prípravu a materiálne zabezpečenie ozbrojeného presadenia svojich práv v Uhorsku. Po zdĺhavých rokovaníach teda napokon 14. apríla 1527 boli v Olomouci parafované podmienky prímeria.³¹ Erazmus prijal tieto správy s veľkým zadost'učinením. Výsledky olomouckých rokovaní totiž naznačovali a v praxi ukázali, že sa pri vynaložení cieleného úsilia dá skutočne predchádzať potenciálnym vojnovým konfliktom rokovaním. De facto sa tým mohla a mala overiť platnosť Erazmovej mierovej tézy.³²

Týmto nádejami je naplnený aj zmienený Erazmov list poľskému kráľovi Žigmundovi, ktorého vykresľuje ako živé naplnenie svojho ideálu kresťanského vladára. Po laudácii Žigmundovej vlády a jeho panovníckych počinov však už rýchlo prechádza k tureckému a uhorskému problému: *„Takej duši musia byť proti vôli tieto také veľké spory vladárov, ktorí, aj keby medzi sebou iba bojovali, predsa by to bola vojna, ani by som nepovedal, že občianska, ale rovno bratovražedná. Platón pokladá za občiansku takú vojnu, ktorú vedú Gréci proti Grékom. Ale kresťan s kresťanom je spojený viac ako občan s občanom, ako brat s bratom. Teraz takéto súperenie medzi monarchami navzájom otvorilo cestu Turkovi, aby najskôr na Rhodos, nedávno aj do Uhorska vtrhol.“*³³ Mimoriadnu pozornosť vtedy vzbudil Erazmov komentár sporu o uhorský trón medzi Ferdinandom a Jánom Zápoľským: *„Nie sú to staré záležitosti, o ktorých rozprávam, ale novšie od toho je, že nedávno, po smrti českého a uhorského kráľa, ktorý ti bol synovcom, hoci sa zdalo, že nástupníctvo ti príbuzenským právom aj prináleží, neuchádzal si sa oň, takže si ich prostredníctvom svojich vyslancov vyzval, aby si za kráľa schválili toho, o ktorom si myslia, že bude ich krajine najviac prospešný, že ty si so svojím osudom spokojný. Neuspokojil si sa však s tým, čo nasledovalo a len čo si pochopil, že záležitosti medzi Ferdinandom a Jánom, uhorským kráľom, spejú k vojne, poslal si svojho kancelára, ctihodného a vznešeného Krištofa Šidlovického, krakovského kastelána a kapitána, ktorého pokladáš za jedného z najrozumnejších a najpocitievějších mužov a zariadil si, aby sa vojna nerozpútala skôr, ako sa vyskúša všetko, čím by sa jej mohlo predísť.“*³⁴

Najviac rozruchu vzbudilo titulovanie Jána Zápoľského uhorským kráľom. Pre Erazma to znamenalo aj dodatočné nepríjemnosti, keďže jeho priatelia

³¹ Za Ferdinanda ich podpísal jeho kancelár Leonhard von Harrach, za Jána Zápoľského zas kancelár Štefan Werbőczy. Podmienky prímeria stanovovali, že časti Uhorska, ktoré má pod kontrolou Ján Zápoľský, sa mu mali ponechať; po jeho smrti však mali pripadnúť Ferdinandovi. Mier mal byť potvrdený aj sobášom kráľovnej Márie Habsburskej s Jánom Zápoľským. VÁRKONYI, ref. 28, s. 46.

³² Zdá sa, že priebeh a výsledok rokovaní nenaplnil prehnaným optimizmom iba Erazma, ale napríklad aj Fuggerovci, inak vždy citlivo reagujúci na vnútropolitickú nestabilitu v krajinách svojich investícií, už v marci 1527 uzatvárajú s Jánom Zápoľským dohodu týkajúcu sa prenájmu medených baní. VÁRKONYI, ref. 28, s. 46.

³³ ALLEN, ref. 29, s. 61.

³⁴ ALLEN, ref. 29, s. 63.

v Krakove sa postarali o vydanie tohto listu tlačou.³⁵ Spomenutá formulácia vzbudila nevôľu predovšetkým v kruhu Ferdinandovho dvora. Erazmus sa následne pokúšal opakovane dištancovať od vlastného vyjadrenia. Biskupovi Krickému napríklad 26. augusta 1528 adresuje tieto slová: „*List, ktorý som napísal kráľovi Žigmundovi a bol vydaný tlačou, vyvolal nemalú nenávisť voči mne na dvore kráľa Ferdinanda kvôli jedinému slovičku, že som Jánovi, keď som ho menoval, pridal aj slovo kráľ: pri tom som ani nevedel, ako sa to dostalo do môjho listu, ani by som tomu nebol uveril, keby som si to nebol overil v predlohe.*“³⁶ Takmer rovnako sa vyjadruje aj v liste Krištofovi Šidlovickému.³⁷ Erazmovi dodatočne skutočne mohlo záležať, aby sa očistil vo Ferdinandových očiach a nepripravil sa o jeho náklonnosť, najmä keď sa celá vec medzitým už stala takpovediac bezpredmetnou.³⁸ Napriek tomu sme presvedčení, že Erazmus si zakaždým veľmi dobre uvedomoval silu a význam svojich slov a že uvedenie Jána Zápoľského ako uhorského kráľa nebolo náhodné. Uhorská šľachta sa pri voľbe Jána Zápoľského odvolala na uznesenie uhorského snemu z roku 1505, podľa ktorého, keby vtedy vládnucci panovník Vladislav II. bol umrel bez následníka, „*ľud si už nezvolí cudzieho panovníka, a to s odôvodnením, že Uhorsko bolo počas vlády vlastných panovníkov vždy mocné, kým cudzí ho viedli vždy k záhube, lebo tí sa nedokázali naučiť mravom a zvykom tohto ľudu.*“³⁹ Presne v tých istých intenciách sa Erazmus vyjadril vo svojom spise *Institutio principis Christiani*, keď sa vyslovil proti cudzím panovníkom vládnuccim na základe dynastických nárokov, ak by mali vládnuť ľudu vzdialenému nielen zemepisnou polohou, ale aj jazykom, zvykmi a mravmi.⁴⁰ Z neuspokojených dynastických nárokov totiž vznikajú iba nové vojnové spory, ktoré v konečnom dôsledku vedú k oslabeniu jedného aj druhého a eo ipso posilneniu spoločného nepriateľa. Pred týmto varuje aj v inkriminovanom liste kráľovi Žigmundovi: „*Môžem si len viac priať ako dúfať, čo si predsa len myslím, že treba čo najskôr urobiť pre zachovanie priateľstva vladárov a pokoja štátov, ak by sa vladári dali*

³⁵ Nevedno, či sa tak udialo s Erazmovým súhlasom alebo nie. Faktom je, že list má skôr charakter verejného manifestu, ako ostatne aj mnohé ďalšie Erazmove listy. Keďže v ňom veľmi silno zaznieva apel za zjednotenie všetkých kresťanských vladárov, adresát aj autor mohli súhlasiť s tým, že jeho publikovanie by mohlo prispieť mierovým úsiliam kráľa Žigmunda. Porovnaj: TRENCSENYI – WALDAPFEL, ref. 26, s. 8.

³⁶ List č. 2030. ALLEN, ref. 29, s. 450.

³⁷ List č. 2032. ALLEN, ref. 29, s. 452.

³⁸ Ferdinand po stroskotaní olomouckých rokovaní ešte na jeseň 1527 vojensky zaútočil na Jána Zápoľského a 27. septembra 1527 ho na Tise pri Tokaji porazil. Následne, 3. novembra 1527 je Ferdinand korunovaný na uhorského kráľa. KOPČAN, ref. 25, s. 32.

³⁹ TRENCSENYI – WALDAPFEL, Imre. *Erasmus és magyar barátai*. Budapest: Officina, 1941, s. 102.

⁴⁰ „*Najväčší vplyv na nich má skutočnosť, že žijú v spoločnej vlasti, že sa podobajú na seba vonkajším vzhľadom aj zmysľaním a akýmsi druhom vrodenej príťažlivosti, ktorú poskytuje tajomná príbuznosť charakterov.*“ ERASMUS, ref. 8, s. 208.

*presvedčiť, aby odmietali ďaleko vzdialené vlády. Koľko nešťastia totiž už Francúzom spôsobilo toľkokrát opäť a opäť nárokované Miláno?*⁴¹

Erazmus sa teda v danom momente – v čase olomouckých mierových rokovaní, bez poznania nuansí pomoháčskej uhorskej politiky a v duchu svojich zásad poňatia ideálneho kresťanského vladára – mohol skutočne v spore medzi Ferdinandom a Jánom Zápoľským prikláňať na stranu Jána Zápoľského.⁴² M. Cytowska naopak tvrdí, že Erazmus sa v spore dvoch rivalov na uhorský trón celkom evidentne postavil na stranu Ferdinanda.⁴³ Tu však treba dodať, že sa tak deje až pod dojomom nasledujúceho vývoja,⁴⁴ a teda v tejto otázke sme u Erazma skôr svedkami prehodnotenia vlastných preferencií, než nemenného postoja.

Moháčska porážka, ale najmä vývoj po Moháči v strednej Európe privádzajú Erazma k definitívnemu prehodnoteniu svojho postoja k problematike vojny. Náznaky meniaceho sa postoja k tejto otázke sú ostatne evidentné už aj v jeho listoch z predmoháčskeho obdobia. Napriek tomu nemôžeme súhlasiť s názorom, že Erazmus úplne opúšťa pozície svojho evanjeliového pacifizmu a prechádza k realizmu sv. Augustína a jeho princípom tzv. spravodlivej vojny.⁴⁵ Zlo vojny je totiž v Erazmovom presvedčení také veľké, že ho nemôže nič ospravedlniť a vyvážiť – niekedy sa jej však už nedá vyhnúť. Erazmus preto oproti pojmu *spravodlivej vojny (bellum iustum)* zavádza pojem *nevyhnutnej vojny (bellum necessarium)*. S prvým náznakom tohto princípu sa môžeme stretnúť už v citovanom liste poľskému kráľovi Žigmundovi: „*V nevyhnutných vojnách, aké si mnohé viedol s Valachmi, Tatármi, Moskovčanmi a Prusmi nie menej šťastlivo ako udatne, si úplne preukázal kráľovskú vznešenosť ducha.*“⁴⁶ Túto tézu ďalej rozvíja v liste Krištofovi Šidlovickému z 27. augusta 1528: „*Čo sa tebe tak veľmi páči v mojich spisoch, niektorých uráža, ktorým sa toto sústavné kázanie o mieri zdá byť výsmechom nekonečne sa sváriacich vladárov. Hoci ja neodsudzujem každú vojnu – niekedy existuje nevyhnutnosť – ani nijakému vladárovi sa nevysmievam, napriek tomu sa nedá poprieť, že všade, kde je vojna, tam je aj zločin z jednej alebo z druhej strany, niekedy z oboch.*“⁴⁷ Napokon

⁴¹ ALLEN, ref. 29, s. 64.

⁴² Erazmovo dielo *Institutio principis Christiani* sa objavilo v gyórskej diecéznej knižnici s rukopisným provenienčným záznam: „*Sum Johannis electi Regis Hungariae*“, čo naznačuje, že Erazmova politické princípy neboli neznáme ani rodine Zápoľských. TRENCSENYI – WALDAPFEL, ref. 39, s. 63.

⁴³ CYTOWSKA, ref. 9, s. 316–317.

⁴⁴ Ján Zápoľský celkom prirodzene hľadal medzinárodnú podporu v tábore Ferdinandových, ergo habsburgovských oponentov. De facto sa etabluje ako člen Cognackej ligy a 27. januára 1528 prostredníctvom svojho vyslanca, šľachtica poľského pôvodu Hieronyma Laskiho uzatvára spojenectvo so Sülejmanom Nádherným. Pre Erazma to bola neprijateľná zrada záujmov kresťanstva, čo ho nevyhnutne muselo priviesť k tomu, že sa priklonil k Ferdinandovi, ktorý sa ocitol v pozícii nielen obrancu vlastných záujmov, ale aj obrancu kresťanskej Európy v boji proti tureckej expanzii.

⁴⁵ Takéhoto zjednodušenia sa dopúšťa aj M. Cytowska. Pozri: CYTOWSKA, ref. 9, s. 313.

⁴⁶ ALLEN, ref. 29, s. 62.

⁴⁷ ALLEN, ref. 29, s. 452.

v liste poľskému kráľovi Žigmundovi z 28. augusta 1528 definuje povinnosť panovníka pri vedení nevyhnutnej vojny: „*Miernosť znamená nie hneď sa podujat' na vojnu, keď k nej bola daná príčina, ale nenechať nijaký spôsob nevyskúšaný, ak by sa záležitosť mohla urovnať bez vojny: a niekedy je lepšie nevšimáť si bezprávie, ako ho stíhať so zbraňami. Miernosť je, ak sa vojne už nijakým spôsobom nemožno vyhnúť, viesť ju tak, aby sa udiala s čo najmenším množstvom preliatej ľudskej krvi a aby čo najrýchlejšie skončila.*“⁴⁸

Takýto názorový posun v Erazmovom politickom myslení má samozrejme priamy súvis aj s reálnou politikou na konci dvadsiatych a začiatku tridsiatych rokov 16. storočia. Pretrvávajúca polarizácia kresťanskej Európy medzi Karolom V. a protihabsburským frontom reprezentovaným predovšetkým a stále francúzskym kráľom Františkom I.,⁴⁹ egocentrická politika Henricha VIII. smerujúca k odluke anglikánskej cirkvi, neschopnosť Karola V. zastaviť postupujúcu reformáciu a v neposlednom rade obliehanie Viedne Turkami v roku 1529 a osmanská okupácia Uhorska upínajú Erazmov pohľad na Ferdinanda Habsburského.⁵⁰

Treba povedať, že osud Uhorska a predovšetkým vojna proti Turkom ostáva determinujúcim nielen pri formovaní, ale aj pri artikulácii Erazmových názorov. V roku 1529 z popudu spovedníka kráľovnej Márie Habsburskej Jána Henkela adresuje vdove po uhorskom a českom kráľovi Ľudovítovi II. trochu oneskorenú konzoláciu pod názvom *Vidua Christiana*.⁵¹ Súčasťou je aj laudácia jej brata

⁴⁸ List č. 2034. ALLEN, ref. 29, s. 457.

⁴⁹ Erasmus už ostáva skeptický aj na správy o uzavretí mieru v Cambrai v roku 1529: „*Zvest' je trvácejšia, než aby sa mohla zdať planou, že medzi cisárom a francúzskym kráľom bola obnovená svornosť, ešte nie je jasné akými zákonmi, a že tento odvod vojakov, tento výber daní nebol vykonaný na vojnu, ale pre slávu prijatia cisárskej koruny od pápeža. Zdá sa totiž, že obzvlášť zbožný cisár chce dosiahnuť všetku spravodlivosť. Či je to tak, neviem. Lebo z druhej strany prichádzajú zvesti o hroznej vojne, hoci radšej by som si prial toto, ako vojnu.*“ List č. 2205 datovaný 13. augusta 1529 J. Botzheimovi. ALLEN, P. S. *Opvs epistolarvm Des. Erasmi Roterodami*. Tom. VIII. 1529–1530. Oxonii: In Typographeo Clarendoniano, 1934, s. 255.

⁵⁰ „*Vidíš kráľ Ferdinand, aké veľké bremená kráľovstiev ležia na Tvojich pleciach, o koľko väčšie však ostávajú. Vidíš tak veľmi nebezpečné nepokoje týchto čias. V tak veľmi búrlivých časoch je treba výnimočne vzdelaného a bdelého kormidelníka, akého nám ty predstavuješ a tvoja povaha aj počiatok tvojej vlády sľubujú. Sakou veľkou duševnou bolesťou vidíme dvoch najpoprednejších monarchov sveta tolko rokov medzi sebou bojovať a medzitým sa zhubné spolčovania pod zástierkou Evanjelia zo dňa na deň hlbšie zakoreňujú, ako zlá burina, čo prerastá už takmer celý svet.*“ List č. 2090 datovaný 27. 1. 1529. ALLEN, ref. 49, s. 24.

L. E. Halkin toto Erazmovo zblíženie sa s Ferdinandom spája aj s faktom, že Ferdinand ponúkol Erazmovi útočisko vo Freiburgu potom, čo v roku 1529 v dôsledku postupujúcej reformácie musel opustiť Bazilej. HALKIN, Léon-E. Érasme et la politique des rois. In *Die Humanisten in Ihrer politischen und sozialen Umwelt*. Ed. Otto Herding, Robert Stupperich. Boppard: Harald Boldt Verlag, 1976, s. 116.

⁵¹ Tlačou vyšla vo Frobenovej tlačiarni v Bazileji. ALLEN, P. S. *Opvs epistolarvm Des. Erasmi Roterodami*. Tom. XII. Indices. Ed. Barbara Flower, Elisabeth Rosenbaum. Oxonii: In Typographeo Clarendoniano, 1965, s. 29. Za poznámku stojí, že aj toto dielko možno pokladať za súčasť „literárneho súboja“, ktorý Erasmus zvädzal s Martinom Luterom. Ten totiž ešte v roku 1526 adresoval Márii Uhorskej útechu: *Vier tröstliche Psalmen an die Königin Maria*.

Ferdinanda, ktorý je postavený pred nevyhnutnosť vedenia vojny s Turkami.⁵² V liste biskupovi Andrejovi Krickému z 8. júna 1529 už s patričnou kritikou komentuje neochotu ríšskych stavov financovať Ferdinandovu vojnu proti Turkom: „Uhorské záležitosti ma nejako zarmútili, viac by som však bol utrápený, keby som videl nejakú časť sveta, že je bez pohrôm. Na sneme v Speieri padol návrh na zhromaždenie peňazí na pomoc kráľovi Ferdinandovi. Ale je podivné čo i len vysloviť, ako hluché uši má Nemecko vždy, keď je zmienka o dávaní. Medzitým sa deje to, že kým každý hľadá na cudzie pohromy s tým, že sám je v bezpečí, požiar sa rozšíri na všetkých.“⁵³ Podrobne to komentuje aj v liste poľskému kancelárovi Krištofovi Šidlovickému z 9. júna 1529 a jeho jazyk sa pri opise celkovej situácie v Európe dokonca už aj radikalizuje: „Turek okrem iného obsadil Rhodos. Vyplienil Uhorsko a potom, čo zabil kráľa, zase mu hrozí. A toľko rokov sa vedie spor s Francúzskom. Medzitým je svet naplnený stádami vojakov, ktorí nešetria priateľov ani nepriateľov. Vraj veľká časť z nich sú luteráni alebo židi. Ja si skôr myslím, že si nezaslужuje takéto prívlastky čvarga, ktorá v celkom nič neverí.“⁵⁴

Udalosti roku 1529 definitívne prinútili Erazma k sformulovaniu nového apelu adresovanému európskym monarchom. Robí tak formou komentára k 28. Žalmu, ktorý adresoval Jánovi Rinkovi, profesorovi práva v Kolíne nad Rýnom. Fakt, že v tomto prípade ide v pravom slova zmysle o politický manifest, potvrdzuje skutočnosť, že sám Erazmus sa postaral o jeho tlačené vydanie pod názvom: *Ultissima consultatio de bello Turcis inferendo et obiter enarratus Psalmus XXVIII*, čiže *Konečná úvaha o vyhlásení vojny Turkom pri príležitosti výkladu 28. Žalmu*.⁵⁵ Ak sme v prípade *Vidua Christiana* podotkli, že tento spis môžeme pokladať za súčasť „literárneho súboja“ vedeného medzi Erazmom a Luterom, tak *Ultissima consultatio* môžeme pokladať priamo za Erazmovu odpoveď na Luterov spis *Von Kriege wider die Türcken*.⁵⁶ „Posolstvo nikde nebolo vypočuté naklonenými ušami, hoci Luter ešte nepísal proti pápežským odpustkom, ešte nepredniesol článok, že viesť vojnu proti Turkom nie je nič iné ako odporovať Bohu, ktorý nás skrze nich prišiel preveriť.“⁵⁷

Začína opisom bezútešného rozvratu sveta, utrpením, čo spôsobujú vojny, aby potom zdanlivo prekvapivo dospel k záveru: „Tu sa snáď niekomu bude zdať, že som sa podujal na úlohu odradiť od vojny s Turkom. Vôbec nie, ale toto

⁵² Porovnaj: ERASMUS. *A keresztény özvegy: Máriához, Magyarország és Csehország egykori messze földön ismert királynéjához, Károly császár és Ferdinánd király nővéréhez*. Prekl. Babics Zsófia. Budapest: JEL Könyvkiadó, 2004, s. 14–21.

⁵³ List č. 2147. ALLEN, ref. 49, s. 189.

⁵⁴ List č. 2177. ALLEN, ref. 49, s. 194. V Erazmových listoch, na viacerých miestach, sú roztrúsené poznámky o židoch s negatívnym nádyhom.

⁵⁵ Vyšiel vo Frobenovej kníhtlačiarňi v Bazileji v roku 1530. ALLEN, ref. 51, s. 19.

⁵⁶ Luteránska propaganda totiž tvrdila, že sa netreba za každú cenu tlačiť do vojny proti Turkom, pretože v skutočnosti ide o pápežskú akciu. Luterova vízia sveta je eschatologická, nie politická – nejde mu o nové usporiadanie sveta, ale o jeho koniec. Pápež a Turci sú pritom ako Gog a Magog z knihy proroka Ezechiela. Porovnaj: CYTOWSKA, ref. 9, s. 317–318.

⁵⁷ List č. 2285. ALLEN, ref. 49, s. 385.

robím skôr preto, aby sme vojnu s nimi viedli šťastlivo a Kristovi sme priniesli skutočne skvelé triumfy.“⁵⁸ Erazmov apel však nie je bezhlavým „trúbením“ do vojny. Podmienkou jej vedenia totiž ostáva uvedomenie si vlastných chýb a nevyužitých príležitostí: „Lebo iba vykrikovať: vojnu proti Turkom, týmto hrozným beštiám, týmto nepriateľom cirkvi, tomuto národu nakazenému každým zločinom a nemravnosťou je to isté, ako keby sme vydali nevedomý dav napospas nepriateľom. Ba sám som sa neraz čudoval, keď sme pred časom počuli z blízka o krutej porážke Uhorska, o žiaľ vzbudzujúcej smrti Ľudovíta, o tak veľmi smutnom osude kráľovnej Márie a teraz popri obsadení Uhorského kráľovstva aj o tak krutom plienení Rakúska, že naše krajiny, aj samo Nemecko, to prijali chladne, akoby sa to, čo sa prihodilo, nás nijako netýkalo.“⁵⁹ Tento spis je však súčasne aj akýmsi Erazmovým bilancovaním naplneným tentokrát už životným pesimizmom, že jeho predchádzajúce apely ostali nevy počuté, že ním navrhované riešenia ostali nevyužitú.⁶⁰

Erazmova *Ultissima consultatio* je logickým zavŕšením jeho evanjeliového pacifizmu konfrontovaného reálnymi pomermi vo vnútri kresťanstva a medzi štátnymi kresťanskej Európy navzájom vystavenými tureckej agresii. Vojna ako krajné riešenie, keď sa už vyčerpali všetky ostatné možnosti, je prítomná v Erazmových úvahách už od čias napísania jeho *Querela Pacis* a vojnu ako krajné riešenie, pretože sa už vyčerpali všetky ostatné možnosti, implikuje aj Erazmom použitý názov: *Ultissima consultatio de bello...*⁶¹ V roku 1533 potom s veľkou úľavou víta správy o uzavretí prímeria medzi Ferdinandom a Sülejmanom (23. 6. 1533): „Už sa sem dostala upokojujúca správa, že medzi kráľom Ferdinandom a Turkami sa uzatvorilo prímerie za dostatočne spravodlivých podmienok, totiž, že Ferdinandovi pripadlo Uhorsko tak, ako patrilo zosnulému Ľudovítovi.“⁶² V skutočnosti daná dohoda ukotvovala iba status quo v Uhorsku a v konenčom dôsledku viedla k legalizácii rozdelenia územia Uhorska medzi Ferdinanda, Jána Zápoľského a Portu potvrdeného o 5

⁵⁸ ALLEN, ref. 49, s. 383–384.

⁵⁹ ALLEN, ref. 49, s. 384.

⁶⁰ „Toto a mnohé ďalšie veci nám dnes znejú na výstrahu, keďkoľvek sme prehovárali monarchov, aby všetci pomohli proti zúrivosti Turkov: a keď by sme mali niečo, čím by sme mohli dať najavo márnosť toho, čím sa vystatovali.“ ALLEN, ref. 49, s. 385.

⁶¹ Posolstvo tohto Erazmovho spisu malo smerovať predovšetkým k cisárovi Karolovi V. a k nemeckým kniežatám, aby si uvedomili naliehavosť protitureckej vojny, Ferdinandovo volanie o pomoc a prekonali vlastné rozpory ako aj hroziacu náboženskú vojnu: „Istú nádej však predsa doposiaľ uchovávam v duchu, že Boh vnukne do cisárovej mysle myšlienky na mier, predovšetkým voči kresťanom. Už sme žiaľ príliš dobre okúsili, aká veľká je krutosť Turkov. Čo chystajú sa nedá utajiť. Sotva sa im vyrovnáme so všetkými silami a armádami; čo sa stane, ak sa sami na toľko spôsobov navzájom sporíme a podujmeme sa na vojnu s nepriateľom nie menej mocným ako krutým? Ak sa raz Nemecko začne sváriť v občianskych vojnách, nechcel by som zle prorokovať, ale keď Boh odvráti to, čo hrozí, že začne!“ List č. 2411. ALLEN, P. S. *Opvs epistolarvm Des. Erasmi Roterodami*. Tom. IX. 1530–1532. Oxonii: In Typographeo Clarendoniano, 1938, s. 91.

⁶² List č. 2825. ALLEN, P. S.: *Opvs epistolarvm Des. Erasmi Roterodami*. Tom. X. 1532–1534. Oxonii: In Typographeo Clarendoniano, 1963, s. 250.

rokov neskôr veľkoveradínskym mierom medzi Ferdinandom a Jánom (24. 2. 1538).⁶³ Týchto udalostí sa však už Erasmus nedožil (+12. 7. 1536).

Resumé

Stredoeurópsky rozmer formovania politických názorov Erazma Rotterdamského

Erazmus Rotterdamský patril medzi azda najplodnejších autorov humanizmu. Slovo v jeho písanej a tlačenej podobe používal od vyjadrenia svojich intímnych pocitov, cez poznávanie a šírenie antickej múdrosti, teologické a filozofické dišputy až po verejnú apely adresované najmocnejším, resp. najvplyvnejším mužom svojej doby.

Dôležité miesto v Erazmovej tvorbe zaujímajú spisy s politickým námetom, v ktorých sa vyjadruje, resp. reaguje na reálne historické udalosti svojej doby, ktoré determinujú predovšetkým dva vojnové konflikty, a to konflikt Habsburgovcov a francúzskeho kráľovského rodu z Valois, ktorý sa v užšom zmysle viedol kvôli dynastickým sporom o italské územia, v širšom kontexte však išlo o boj o hegemoniu v európskej politike; druhým konfliktom bol boj proti tureckej invázii do Európy. Erazmovou odpoveďou je odmietnutie akejkoľvek vojny. Myšlienka mieru a odsudzovania vojnového ničenia a zabíjania sa objavuje nielen v množstve jeho diel, ale aj vo významnej časti korešpondencie, najmä s vládmami a politikmi. Erazmov pacifizmus, ktorý má svoje korene v antickej spisbe, podotýkame, že nielen v kresťanských prameňoch, ale taktiež aj v autoroch profánnych (predovšetkým v stoickej filozofii), nebol nemennou konštantou. Politický vývoj v Európe musel nevyhnutne ovplyvňovať aj názorový vývin jednotlivca.

Po páde Konštantinopolu v roku 1453 začína byť turecký problém problémom celoeurópskym. Veľmi jasne si to uvedomujú práve humanisti, ktorí už od 15. storočia začínajú vo svojich spisoch upozorňovať na jeho naliehavosť a potrebu riešenia v celoeurópskom kontexte. To isté platí aj na Erazmovu tvorbu: tak, ako je pacifistický princíp nerozlučne spätý s Erazmovými politickými názormi, je turecká otázka, konkrétne však otázka (podoba) obrannej vojny kresťanskej Európy proti expanzii Osmanskej ríše nerozlučne spätá s vývinom či, lepšie povedané, s modifikovaním Erazmovho pacifizmu. Vedno s postupom Turkov pri svojej expanzii na západ sa táto otázka postupne stáva ústrednou témou Erazmových politických úvah a apelov.

Kým v jeho spisoch z obdobia rokov 1510 – 1520 je turecká hrozba prítomná ako latentná hrozba, ktorá má poslúžiť ako apel pre nastolenie jednoty a svornosti všetkých kresťanov, kresťanských štátov a kresťanských vládarov, čo má byť, podľa Erazmových predstáv, aj tou najúčinnějšíou zbraňou proti postupu Turkov, v dvadsiatych rokoch 16. storočia sa z tureckej hrozby stáva turecká realita, ktorá sa po Balkáne a východnom Stredomorí teraz už imanentne dotýka aj strednej Európy – Uhorska a následne aj habsburského panstva. Tento fakt sa príznačne odzrkadľuje aj v Erazmových spisoch: popri otázkach reformácie sa druhou hlavnou témou Erazmových úvah stáva podoba vojny proti Turkom.

Erazmus je presvedčený, že organizovanie vojny proti Turkom nemôže byť iniciované pápežom, ani cirkevnými osobami. Práve osoba cisára Karola V. bola v jeho

⁶³ Porovnaj: KOPČAN, ref. 25, s. 36–37.

úvahách tou najpovolanejšou k tejto úlohe rovnako, ako ju považoval najpovolanejšou aj v otázkach riešenia reformačnej schizmy. Namiesto toho však s trpkosťou vidí, že jeho cisár je zahltený jediným problémom, a tým je vojna s Francúzskom. Tu niekde treba hľadať dôvody, pre ktoré sa Erazmova pozornosť v medzinárodno-politických otázkach presúva od Karola V. na stredoeurópsky priestor a stredoeurópskych vladárov, ktorí sú bezprostredne konfrontovaní nielen s tureckou hrozbou, ale už aj s tureckou vojnou.

Postupne nadväzuje čoraz širšie a živšie kontakty s kruhom uhorských humanistických vzdelancov. Práve v korešpondencii Erazma so svojimi stredoeurópskymi priateľmi sa pravidelne objavujú správy o tureckej hrozbe – Erazmus je evidentne aj vďaka nim veľmi dobre informovaný. Už v liste Jakubovi Pisonovi datovanom 9. septembra 1526 sice veľmi stručne, no pritom mimoriadne veľavravne reaguje na chýr o moháčskej porážke: „*Žiaľim, že Váš štát bol rozvrátený, preto som taký stručný.*“ Porážka mala fatálne dôsledky nielen pre samotné Uhorsko, ale výrazne skomplikovala aj medzinárodné vzťahy. V dôsledku nešťastnej smrti uhorského a českého kráľa Ľudovíta II. si na uprázdnené tróny uplatnil svoj dynastický nárok Ferdinand Habsburský. V Uhorsku však situáciu zneprehľadnilo objavenie sa protikandidáta – Jána Zápoľského, ktorého podporila časť šľachty. Navyše uhorský problém, napriek bezprostrednému stiahnutiu sa vojsk Sulejmana Nádherného po víťazstve pri Moháči, ostal trvalo previazaný aj s tureckým problémom. Erazmus vo svojej korešpondencii toto veľmi intenzívne vnímal, keďže to významným spôsobom oslabovalo možnosti vytvorenia jednotnej hrádze proti tureckej agresii. Odrazilo sa to aj v jeho liste poľskému kráľovi Žigmundovi Jagelovskému datovanom 15. mája 1527, v ktorom označil Jána Zápoľského titulom uhorský kráľ. Spomenutá formulácia vzbudila nevôľu predovšetkým v kruhu Ferdinandovho dvora. Erazmus sa následne pokúšal opakovane distancovať od vlastného vyjadrenia, aby sa očistil vo Ferdinandových očiach a nepripravil sa o jeho náklonnosť. Napriek tomu sme presvedčení, že Erazmus si zakaždým veľmi dobre uvedomoval silu a význam svojich slov a že uvedenie Jána Zápoľského ako uhorského kráľa nebolo náhodné. Erazmus sa teda v danom momente – v čase olomouckých mierových rokovaní, bez poznania nuansí pomoháčskej uhorskej politiky a v duchu svojich zásad poňatia ideálneho kresťanského vladára – mohol skutočne v spore medzi Ferdinandom a Jánom Zápoľským prikláňať na stranu Jána Zápoľského.

Moháčska porážka, ale najmä vývoj po Moháči v strednej Európe privádzajú Erazma k definitívnemu prehodnoteniu svojho postoja k problematike vojny. Napriek tomu nemôžeme súhlasiť s názorom, že Erazmus úplne opúšťa pozície svojho evanjeliového pacifizmu a prechádza k realizmu sv. Augustína a jeho princípom tzv. spravodlivej vojny. Zlo vojny je totiž v Erazmovom presvedčení také veľké, že ho nemôže nič ospravedlniť a vyvážiť – niekedy sa jej však už nedá vyhnúť. Erazmus preto oproti pojmu *spravodlivej vojny (bellum iustum)* zavádza pojem *nevyhnutnej vojny (bellum necessarium)*.

Takýto názorový posun v Erazmovom politickom myslení má samozrejme priamy súvis aj s reálnou politikou na konci dvadsiatych a začiatku tridsiatych rokov 16. storočia. Pretrvávajúca polarizácia kresťanskej Európy medzi Karolom V. a protihabsburským frontom reprezentovaným predovšetkým a stále francúzskym kráľom Františkom I., egocentrická politika Henricha VIII. smerujúca k odluke anglikánskej cirkvi, neschopnosť Karola V. zastaviť postupujúcu reformáciu a v neposlednom rade obliehanie Viedne Turkami v roku 1529 a osmanská okupácia Uhorska upínajú Erazmov pohľad na Ferdinanda Habsburského.

V roku 1529 z popudu spovedníka kráľovnej Márie Habsburskej Jána Henkela adresuje vdove po uhorskom a českom kráľovi Ľudovítovi II. trochu oneskorenú

konzoláciu pod názvom *Vidua Christiana*. Súčasťou je aj laudácia jej brata Ferdinanda, ktorý je postavený pred nevyhnutnosť vedenia vojny s Turkami. Napokon v tom istom roku Erasmus sformuloval aj svoj nový apel adresovaný európskym monarchom. Robí tak formou komentára k 28. Žalmu, ktorý adresoval Jánovi Rinkovi, profesorovi práva v Kolíne nad Rýnom. Fakt, že v tomto prípade ide v pravom slova zmysle o politický manifest, potvrdzuje skutočnosť, že sám Erasmus sa postaral o jeho tlačené vydanie pod názvom: *Ultissima consultatio de bello Turcis inferendo et obiter enarratus Psalmus XXVIII*, čiže *Konečná úvaha o vyhlásení vojny Turkom pri príležitosti výkladu 28. Žalmu*. Tento spis je logickým završením Erazmovho evanjeliového pacifizmu konfrontovaného reálnymi pomermi vo vnútri kresťanstva a medzi štátmi kresťanskej Európy navzájom vystavenými tureckej agresii. Vojna ako krajné riešenie, keď sa už vyčerpali všetky ostatné možnosti, je prítomná v Erazmových úvahách už od čias napísania jeho *Querela Pacis* a vojnu ako krajné riešenie, pretože sa už vyčerpali všetky ostatné možnosti, implikuje aj Erazmom použitý názov: *Ultissima consultatio de bello...*

Rezümé

Rotterdami Erasmus politikai nézetei formálódásának közép-európai mérete

Rotterdami Erasmus talán a legtermékenyebb humanista szerzők közé tartozik. A szava, írott és nyomtatott formában egyaránt, intim érzéseinek kifejeződését mutatta az antik bölcsesség megismerésén és terjesztésén, a teológiai és a filozófiai vitákon át egészen a leghatalmasabbaknak, vagyis a kora legbefolyásosabb férfainak címzett nyilvános felhívásokig.

Erasmus életművében fontos helyet foglalnak el a politikai tárgyú írások, amelyekben kifejezésre juttatja, illetve reagál korának valóságos történelmi eseményeire, amelyeket főleg két háborús konfliktus határoz meg. Ez a Habsburgok és a francia Valois királyi ház konfliktusa, amely szűk értelemben dinasztikus vita miatt folyt itáliai területekért, széles összefüggésben azonban az európai politikai hegemoniáért folytatott harcról volt szó; a másik konfliktus az Európa elleni török invázió elleni küzdelem volt. Erasmus felelete mindenféle háború elvetése volt. A béke gondolata és a háborús pusztítás, és a gyilkolás elítélése nemcsak munkáinak sokaságában jelenik meg, hanem főleg az uralkodókkal és politikusokkal folytatott levelezésének jelentős részében is. Megjegyezzük, hogy Erasmus pacifizmusa, amely az antik irodalomban gyökerezik, vagyis nemcsak a keresztény forrásokban vagy akár a profán szerzőkben (mindenekelőtt a sztoikus filozófiában), nem volt változatlanul állandó. A politikai fejlődésnek Európában szükségképpen befolyásolnia kellett az egyes ember nézetbeli fejlődését is.

Konstantinápoly eleste, 1453 után a török probléma összeurópai problémává kezdett válni. Erre nagyon világosan éppen a humanisták döbbennek rá, akik írásaikban már a 15. századtól elkezdnek figyelmeztetni ennek sürgősségére és a megoldás összeurópai szükségességére. Ez Erasmus művére is biztosan érvényes: így, mint pacifista elv, elválaszthatatlan kapcsolatban van Erasmus politikai nézeteivel, a török kérdés, konkrétan pedig a keresztény Európa Oszmán Birodalom expanziója elleni védelmi harcának kérdése, elválaszthatatlanul összefügg Erasmus pacifizmusának, vagy jobban mondva, módosulásának a fejlődésével. A törökök nyugatra irányuló expanziójának előretörésével együtt ez a kérdés fokozatosan Erasmus politikai értekezéseinek és felhívásainak központi témájává vált.

Írásaiban az 1510–1520-as évektől a török fenyegetés, mint latens fenyegetés van jelen, amelynek felhívásként kell szolgálnia az összes keresztény, a keresztény államok és keresztény uralkodók egységének és összefogásának napirendre tűzéséhez. Ez Erasmus elképzelései szerint a leghatásosabb fegyver lehet a törökök előrenyomulásával szemben. A 16. század huszas éveiben azonban a török előrenyomulásból török realitás lett, amely a Balkán és a Földközi-tenger vidéke után most már immanensen Közép-Európára – Magyarországra, és következésképpen a Habsburg birtokokra is fenyegetés. Ez a tény Erasmus írásaiban is jellemzően visszatükröződik: a reformáció kérdései mellett Erasmus értekezéseinek másik fő témájává a török elleni harc vált.

Erasmus meg van győződve arról, hogy a török elleni harc szervezése nem lehetséges a pápa, sem az egyházi személyek kezdeményezése nélkül. Értekezéseiben éppen V. Károly személye volt a legelhivatottabb erre a feladatra, ugyanúgy, mint ahogyan őt tartotta a legelhivatottabbnak a reformációs skizma megoldásának kérdéseiben is. Ehelyett azonban keserűen látja, hogy az ő császárát egyetlen probléma foglalkoztatja, a Franciaországgal folytatott háború. Valahol itt kell az okokat keresni, amelyek miatt Erasmus figyelme nemzetközi-politikai kérdésekben V. Károlytól a közép-európai térségbe és a közép-európai uralkodók felé fordul, akik közvetlenül konfrontálódnak nemcsak a török fenyegetéssel, hanem a török háborúval is.

Fokozatosan egyre szélesebb és élőbb kapcsolatok szövődnek magyar humanista művelt körökkel. Éppen Erasmus közép-európai barátaival folytatott levelezésében jelennek meg rendszeresen hírek a török fenyegetésről – Erasmus nyilvánvalóan és nekik köszönhetően nagyon jól informált. Már a Jakub Pisonovnak írt, 1526. szeptember 9.-i keltezésű levelében, nagyon röviden ugyan, de azért rendkívül sokatmondóan reagál a mohácsi vereség hírére: „*Sajnálom, hogy az Ön állama fel lett dűlva, ezért vagyok ilyen rövid.*” A vereségnek nemcsak az önálló Magyarországra lettek végzetes következményei, hanem kifejezetten komplikálta a nemzetközi kapcsolatokat is. II. Lajos magyar és cseh király szerencsétlen halála következtében a megüresedett trónra Habsburg Ferdinánd jelentette be dinasztikus igényét. Magyarországon azonban a helyzetet áttekinthetetlenné tette az ellenjelölt, Szapolyai János feltűnése, akit a nemesség egy része támogatott. A magyar problémán túl, Nagy (Dicsőséges) Szulejmán csapatainak közvetlen összevonása ellenére, a mohácsi győzelem után tartósan kapcsolatban maradt a török kérdéssel is. Erasmus a levelezésében ezt nagyon intenzíven érzékelte, mivel-hogy jelentős módon meggyengültek egy török agresszió elleni egységes védőgát létrehozásának lehetőségei. Ez tükröződött a lengyel királynak, Jagello Zsigmondnak írott 1527. május 17.-i keltezésű levelében is, amelyben János Zsigmondot magyar királyi títulussal illette. Az említett formula mindenekelőtt Ferdinánd udvari köreiből keltett elégedetlenséget. Erasmus ezt követően megpróbált ismételen távolságot tartani saját nyilatkozatától, hogy tisztára mossa magát Ferdinánd előtt, hogy ne veszítse el az ő hajlandóságát. Ennek ellenére meg vagyunk győződve arról, hogy Erasmus minden esetben nagyon jól tudatában volt szavai erejének és jelentőségének, és hogy Szapolyai János magyar királyként való említése nem volt véletlen. Erasmus tehát az adott pillanatban – az olmtői béketárgyalások idején, a Mohács utáni magyar politikai nüansz ismerete nélkül, és az ideális keresztény uralkodóról vallott felfogásának alapelve szellemében – a Ferdinánd és a Szapolyai János közötti vitában tényleg Szapolyai János oldala felé hajolhatott.

A mohácsi vereség, de főleg a mohács utáni fejlődés Közép-Európában Erasmust – háborús problematikával kapcsolatos – álláspontja végleges átértékelésére vezeti. Ennek ellenére nem érthetünk egyet azzal a nézettel, hogy Erasmus teljesen elhagyja evangélikus pacifista álláspontját és áttér Szent Ágoston realizmusára, és az ő ún. igazságos há-

borúról szóló elvére. Vagyis a rossz háború Erasmus meggyőződése szerint olyan nagy, hogy azt sehogyan sem lehet igazolni és ellensúlyozni – néha azonban azt már nem lehet kikerülni. Erasmus ezért az *igazságos háborúval (bellum iustum)* szemben bevezeti az *elkerülhetetlen háború (bellum necessarium)* fogalmát.

Az ilyen szemléleti eltolódás Erasmus politikai gondolkodásában nyilvánvalóan egyenes összefüggésben áll a huszas évek végének és harmincas évek elejének reálpolitikájával. A keresztény Európa tartós polarizációja V. Károly és mindenekelőtt az I. Ferenc francia király által képviselt Habsburg-ellenes front között, VIII. Henriknek az anglikán egyház elkülönülésére irányuló egocentrikus politikája, V. Károly képtelensége az előrenyomuló reformáció megállítására, és nem utolsósorban Bécs török ostroma 1529-ben, és Magyarország török okkupációja, Erasmus tekintetét Habsburg Ferdinándra terelik.

1529-ben Habsburg Mária, gyóntatójának, Ján Henkelnek a kezdeményezésére, II. Lajos magyar és cseh király özvegyéhez kissé megkésett konzolációt intéz *Vidua Christiana* néven. Ennek része testvérének, Ferdinándnak a laudációja is, amely a törökök ellen kitűzött háborúnak van szentelve. Végül Erasmus még ugyanebben az évben megfogalmazta az európai monarcháknak címzett felhívását. Dolgozik a 28. zsoltár kommentárjának formáján, amelyet Ján Rinkovnak, a jogi professzornak címzett Kölnbe. Tény, hogy ebben az esetben – a szó szoros értelmében – politikai manifesztumról van szó, ami megerősíti a tényt, hogy maga Erasmus törekedett nyomtatott formában való kiadására *Ultissima consultatio de bello Turcis inferendo et obiter enarratus Psalmus XXVIII*, vagyis *Utolsó elmélkedés a törökkel folytatott háború kihirdetéséről a 28. zsoltár magyarázata alkalmából* néven. Ez az írás logikus betetőzése Erasmus evangélikus pacifizmusának, amely konfrontálódott a kereszténységen belüli és a – török agresszióknak kölcsönösen kitett – keresztény Európa államai közötti reális viszonyokkal. A háború, mint szélsőséges megoldás, amikor már kimerítették az összes maradék lehetőséget, már a *Querela Pacis* megírása óta jelen van Erasmus értekezéseiben, és a háború, mint szélsőséges megoldás, mivelhogy már minden maradék lehetőséget kimerítettek, magába foglalja az Erasmus által használt megnevezést is: *Ultissima consultatio de bello...*

Summary

The Central European proportion of the formation of Erasmus' political views

Erasmus of Rotterdam, one of the most influential humanist in the first third of the 16th century attentively followed the political movements in the European states. His answer to political events was the idea of pacifism: Erasmus was a convinced supporter of uniting the forces of Christendom in the politically fragmented camp of European states. But under the influence of the real political situation represented especially by the struggle for European hegemony between Charles V and Francis I and by Turkish expansion into Central Europe he had to adapt his idea of Evangelical pacifism. Erasmus in his writings called *Ultissima consultatio de bello Turcis inferendo* propose the necessary war against the Turks. This represents the change and development of Erasmus' political views and the principal motive for it was the actual situation in Central Europe, especially in Hungary, after the defeat in Mohács.